

afrička književnost kao moguća poticaj stvaralačkom nju kultura

nada švob - đokić

nadgrobna statua (kongo)

Osobenost kultura i uspostavljenih kulturnih vrijednosti istovremeno se očituje i kao njihova sličnost i usporedivost. Stoga je nemoguće, na osnovu sličnih ili istih elemenata koje susrećemo u raznim kulturama, automatski zaključivati o ovisnosti, podređenosti ili epigonstvu jednih, ili, opet, o originalnosti drugih kultura. Moguće je, međutim, na osnovu uočavanja elemenata i vrijednosti koje prepoznajemo ili prihvaćamo, zakoračiti i u sferu nepoznatog. Upravo je to ono što nas najčešće i najintenzivnije privlači, i to ponekad može čak prerasti iz radoznalosti u blazirano nastojanje da kulturne tekovine i vrijednosti nama manje znanih naroda pretvorimo u čudesne mitove.

Egzaltirano prosuđivanje umjetnosti i kultura, koje je zapravo odraz naših nastojanja da se riješimo vlastite svakodnevnice, neće nas daleko dovesti. Prije svega zato što ćemo, nakon prvog šoka upoznavanja, shvatiti da je jedino što je tajnovito stvaralaštvo samo, a ne nekakva naša predznanja ili saznanja o njemu ili o kontekstu u kojem se javlja. Ma koliko važna bila, ona ne mogu nadomjestiti bogatstva samih umjetničkih djela i ostalih kulturnih tekovina. Trenutačni zanos zamijenit će uranjanje u stvaralaštvo i stvaralačke tradicije drugih kultura.

Upravo tim putem, putem moguće komunikacije i nagovještaja čudesnih tajni ljudskog stvaralaštva, može nas u Afriku povesti književnost, umjetnost riječi, koja nam je predstavljena relativno jednostavnom pisanom jezičkom šifrom, a odnosi se i analitički i kreativno prema suvremenom afričkom svijetu, prema afričkim kulturama i tradicijama.

Ovde će, dakle, biti riječi o afričkoj književnosti i mogućem kontaktu s afričkim kulturama. Treba odmah reći da je nedavno kontakt bio potpuno posredan, a i sad je to u velikoj mjeri. Dok se politički angažman Jugoslavije zasniva upravo na neposrednom kontaktu i nastaje baš kao suprotstavljanje stalnom posredovanju Afrike (i ostalih zemalja u razvoju) drugim zemljama svijeta (što vrše bivše kolonijalne i sad neokolonijalne sile), kulturni kontakt i dalje teče preko tzv. svjetskih kulturnih metropola. Nećemo sada ulaziti u objašnjenja tog procesa i njegovih uzroka objektivne i subjektivne prirode, niti ponavljati već odavno i vrlo kvalificirano izrečene optužbe kolonijalizmu i neokolonijalizmu u sferi ljudskog duha i sferi kulture kao načina života. Zasad je dovoljno konstatirati stanje kojim su zahvaćene afričke zemlje, a kojim smo, bar na planu kulture i kulturnih kontakata, iz možda opravdanih razloga, zahvaćeni i mi sami.

Pokušajmo, dakle, razmotriti sam pojam i osnovna obilježja moderne afričke književnosti. Za razliku od tradicionalne, usmene književnosti, ona je pisana na tzv. kolonijalnim (engleskom, francuskom, španjolskom, portugalskom), ili, danas sve češće domaćim

afričkim jezicima. U jednom razdoblju svog razvoja ona se, naprotiv evropskom utjecaju, određuje kao *afrička*, ne kao plemenska, niti kao nacionalna, već, ako je moguće upotrijebiti ovaj izraz, kao univerzalna, kontinentalna. Ona nastaje u sukobu dvaju osnovnih utjecaja: zapadnoevropskog s jedne (iako se on ne pojavljuje kao »zapadnoevropski«, već izrijeком kao britanski, francuski itd) i afričkog s druge strane. Kolonijalni zapadnoevropski utjecaj pojavio se u raznim dijelovima afričkog kontinenta kao jedinstven, kao koheziorna snaga, te je na specifičan način uvjetovao stvaranje jednog afričkog kulturnog konteksta, sinteze sličnih elemenata u raznim afričkim tradicijama. Taj je kontekst pretvoren u kulturološku, ideološku sintagmu (crnaštvo, afrička ličnost itd), s osnovnim ciljem da se ustanovi i potvrdi autentičnost i identitet afričkih kultura, te da se, kao antiteza procesu akulturacije, izbori njihovo pravo na egzistenciju.

Danas se, međutim, razvoj i praćenje razvoja afričke književnosti, polako usmjerava prema stvaranju nacionalnih književnosti, opismenjanju i usvajanju domaćih jezika, te poticanju književnika da što više pišu na domaćim jezicima. Taj proces rastakanja kontinentalnog poimanja književnosti (i kulture) nije još dovoljno razgranat. On se tek pojavljuje i sukobljava s vrlo velikim poteškoćama, među kojima su najznačajnije: pitanje jezika, pitanje odnosa prema tradicionalnim plemenskim književnostima i kulturama (koje obično zovemo sukobom tradicionalnog i modernog) i, konačno, pitanje ukorijenjenja jednog novog, modernog književnog izraza (kojem je nosilac intelektualna elita) u opći kulturni kontekst nekog afričkog društva.

Problem jezika u Africi je toliko kompleksan, osebujan i aktuelan da s pravom traži intenzivan angažman tisuće i afričkih i evropskih lingvista. Naravno, on se ne pojavljuje isključivo kao lingvističko, već prvenstveno kao razvojno i političko pitanje. Procjenjuje se da svega oko 10 odsto Afrikanaca tečno govori francuski ili engleski jezik. Stavovi prema daljnjem korištenju tih jezika kao službenih i nastavnih razlikuju se od zemlje do zemlje, od naroda do naroda. Ipak, s obzirom na činjenicu da se u većini afričkih zemalja govori veći broj domaćih jezika koji imaju ravnopravan položaj i među kojima je dosta teško neki jezik »proglasiti« nacionalnim, uvesti ga u škole i u službenu upotrebu, bivši kolonijalni jezici i danas služe za nacionalnu komunikaciju. Javljaju se, doduše, prijedlozi da se istočnoafrički jezik swahili uvede kao službeni i nadnacionalni jezik u sve afričke zemlje, no suprotstavljanja ovom prijedlogu jednako su dobro argumentirana kao i razlozi zbog kojih bi swahili, po mišljenju nekih, trebao zamijeniti kolonijalne jezike. Van svake je sumnje da u naše vrijeme prevladava književna produkcija na »stranim«, bivšim kolonijalnim jezicima, premda mnogi književnici, intelektualci raznih zanimanja i političari poduzimaju ozbiljne napore da osiguraju uvođenje domaćih jezika.

Odnos tradicionalne usmene književnosti i moderne pisane dotaći ćemo ovdje, također, samo koliko je neophodno za shvaćanje moderne afričke književnosti. Rečeno je već da je autentična afrička književna tradicija uglavnom usmena. Narodi koji su prije nekoliko stoljeća prihvatili islam i arapsko pismo (npr. Hausa u Zapadnoj i Swahili u Južnoj Africi), razvili su i književnost na domaćim jezicima, služeći se arapskim pismom. Izvorni afrički sistemi bilježnja pojavili su se u plemenima Wai u Liberiji i Bamun u Kamerunu, ali se nisu adekvatno razvili.

Usmena afrička književnost je, ipak, vrlo bogata i raznolika; to je književnost koja živi s plemenima i narodima, razna životnog iskustva i narodne mudrosti, kojoj su bezbrojni narodni pjevači i pjesnici¹ dali vrlo interesantne umjetničke forme. Budući da još uvijek intenzivno živi (neki nas istraživači upozoravaju i na suvremene urbane forme usmene književnosti u Africi) i da je do prije pola stoljeća potpuno dominirala, afrička usmena književnost nije još dobila patinu koja pokriva narodne predaje zabilježene u knjigama i pohranjene u bibliotekama. Usmena književnost u Africi nije uspomena, ona je i sadašnjost. Ona je živa tradicija afričkih kultura, koja se direktno i otvoreno susreće sa svim novim fenomenima u životu afričkih društava, te također direktno utječe na modernu afričku književnost koja vrlo često svjesno preuzima mnoge stilске i sadržajne elemente usmenih afričkih književnosti i pažljivo ih ugrađuje u vlastiti izraz. Primjere takvog odnosa susrećemo u djelima gotovo svih značajnijih afričkih književnika, posebno u novije vrijeme, kada se više teži uspostavljanju vlastitih književnih vrijednosti, a manje slijeđenju zapadnoevropskih.

Sam odnos između tradicionalne i moderne afričke književnosti uočava se kao jedan od bitnih elemenata u razmatranju odomaćenja i prihvaćanja novog, modernog izraza suvremene afričke književnosti. Očito je, prije svega, da suvremena književnost teži uspostavljanju kontinuiteta, formiranju književne tradicije, bez obzira na to da li je književnost pisana ili usmena. To ide tako daleko da neki afrički lingvisti (npr. Pio Zirimu iz Ugande) traže da se umjesto izraza »literature« (književnost, pisana umjetnost riječi) uvede »orature« (u slobodnom prijevodu: umjetnost kazivanja, usmenog izlaganja), smatrajući da je izraz »književnost«, koji prije svega podrazumijeva pisanu književnu tradiciju, potpuno neadekvatan za afričke prilike.² Ta težnja ka uspostavljanju kontinuiteta označava, prije svega, namjeru afričkih književnika da se, usprkos činjenici što su sticanjem obrazovanja i usvajanjem stranog jezika odnarođeni, vrate Africi samoj, narodima, plemenima, tradicijama, uvjetima suvremenog afričkog života, klasnim trzavicama, beskrupuloznoj eksploataciji — dakle, svemu onome što Afriku čini Afrikom. Logično je da je njihova dioptrija izmijenjena, ali to ne znači da se

kontakt ne može ostvariti, ma da ga praktični razlozi vrlo kompliciraju. Kad spominjem praktične razloge, na prvom mjestu mislim na izdavačku djelatnost. Ona je u Africi vrlo slabo razvijena, a to je i kontinent na kojem je oko 91 odsto stanovnika nepismeno. Pisana je komunikacija, dakle, omogućena vrlo malom broju ljudi. Ona doista podrazumijeva izrastanje jedne nove, autentične i moderne kulture koja se, međutim, tek pojavljuje. Osim izdavačke djelatnosti i jezika, praktičan problem predstavlja i opća razina obrazovanja pismenih ljudi koji, uz to, znaju i strani jezik. Oni mogu biti visokoobrazovani intelektualci, a s druge strane sigurno je da puko sticanje osnovnog ili srednjeg obrazovanja ne znači i posjedovanje interesa za književnost i umjetnost. Međutim, treba istaći i činjenicu da se u afričkim urbanim sredinama, paralelno s modernom umjetničkom književnošću, razvija i tzv. »market literature«, neka vrsta naivne književnosti koja se zdušno čita, prati, objavljuje u jeftinim i lako pristupačnim izdanjima, prodaje i razmjenjuje na tržištima, u tipičnim afričkim siromašnim gradskim četvrtima. Junaci takvih djela su obični, mali ljudi, najčešće u svakodnevnim životnim situacijama, a ova je književnost izrazito didaktičkog i prosvjetiteljskog karaktera.

Drugi trend moderne afričke književne produkcije, o kojoj zapravo i govorimo, a za koju mnogi istraživači smatraju da ide putevima razvoja specifičnog realizma, nije u tom smislu »narodska« književnost, iako, kao što smo rekli, nastoji pojačati i održati sponu s narodnom tradicijom. Ugao iz kojeg ova književnost sagledava svijet nisu narodna mudrost i narodno iskustvo, kao jedine čvrsto uspostavljene spoznaje vrijednosti koje proklamiraju jedinstvo čovjeka i prirode, konzistentnost plemenske zajednice itd. Ova nova književnost počiva na individualnim stavovima i opredjeljenjima, ona pretpostavlja filozofsko stajalište, kritički je i analitički raspoložena prema društvu (dakle, zajednici) i prema pojedincu; ona ima hrabrosti da zadre u mnoge aktualne probleme i istovremeno prizna da nema spremno rješenje za njih. Ukratko, ona zastupa jedan drugačiji pogled na svijet, iako se trudi da ga učini autentičnim, afričkim. Pitanje mjesta moderne afričke književnosti u suvremenim afričkim kulturama postavlja se, dakle, kao pitanje mijenjanja i previranja u samim tim kulturama.

Koliko će dugo i kojim sve putevima moderna afrička književnost tražiti svoje mjesto u društvu, kako će izboriti najširu i najadekvatniju mogućnost komuniciranja i unutar pojedinih društava i kultura i s drugim kulturama i narodima, iako će potvrđivati svoju autentičnost i afričnost, te na taj način formirati određenu književnu tradiciju, nemoguće je reći. Dovoljno je konstatirati da je taj proces otvoren, te da po svojim specifičnim karakteristikama apsolutno omogućuje komunikaciju s drugim književnim tradicijama i uopće kulturama.

Opći odnos prema modernoj afričkoj književnosti mijenja se u istoj mjeri u kojoj se ona uspostavlja kao moderna književnost i kao afrička književnost. S obzirom na komuniciranje s drugim kulturama tu, prije svega, otpada problem svojatanja, koji je bio vrlo prisutan u vrijeme kada su otkrivani Senghor i Césaire. Tada, tridesetih godina našega stoljeća, smatralo se da ove pjesnike treba shvatiti i vrednovati kao pripadnike francuske književne tradicije i francuskog nadrealizma. Njihovo je afrikanstvo bilo tek jedna egzotična nota u njihovoj stvaralaštvu, a ne i duboka unutarnja karakteristika koja se, zapravo, očituje kao specifičan pogled na svijet, u ovom slučaju kao ideologija crnaštva.

U drugoj fazi mnogo se govori o sintezi kultura. Svima je jasno da je izvor modernih afričkih kultura i modernih književnosti dvojan — i afrički, i evropski. Nigerijski pjesnik J. P. Clark, na primer, izražava to prepjevavanjem stare afričke poslovice »Čovjek ima dvije ruke«. Stvaraoci su zaokupljeni transponiranjem izvornih afričkih tradicija u moderan umjetnički izraz. Vrlo pojednostavljeno rečeno: bit, sadržaji su afrički, dok su tehnika i način prezentiranja evropski. Naravno, tu je nemoguće povući granicu, posebno zato što se upravo u formalnim karakteristikama djela očituju utjecaji afričkih tradicija. Bez ozbilja na dvojnost izvora, za ovu fazu u razvoju moderne afričke književnosti karakteristično je nastojanje da se povežu dva svijeta između kojih su afrički književnici razapeti, da se prevlada osjećaj iskorištenosti iz vlastite tradicije i frustracija zbog nemogućnosti uklapanja u zapadnoevropsku kulturu. To je vrijeme inkarnacije prošlosti u sadašnjost, u potpuno neuhvatljivu, rovit i promjenljivu sadašnjost, u kojoj afrički stvaralac može opstati samo ako uspije povezati prekinutu nit afričke tradicije i svog ljudskog integriteta. U jednom intervjuu ganski pjesnik Kofi Awoonor to ovako objašnjava:

»Osjećam da smo se iz starih tradicija, posebno usmenih, preselili u vrlo raširen i kompliciran svijet. Kao pisac, vjerujem da mogu projicirati iz te prošlosti u ovu zbrku sadašnjosti, stvoriti viziju od te projekcije, stvoriti viziju koja koristi originalne tradicije kao osnovnu platformu s koje polazim, ne odričući vrijednost svom britanskom odgoju.«³

Najnovija zbivanja u afričkoj kulturi i književnosti pokazat će, međutim, da su u posljednjih nekoliko godina afrički intelektualci i umjetnici više nego pitanjem svog položaja između dvije kul-

ture i civilizacije, intenzivno zaokupljeni određenjem novog kulturnog identiteta svojih zemalja, težnjom da se bave rješavanjem praktičnih pitanja umjetničkog i, uopće, kulturnog stvaralaštva, kao što su izdavačka djelatnost, obrazovanje, pitanja jezika i sl. Prosto se stiče dojam da ih malo zanima i da im nije bitan odnos prema zapadnoevropskoj tradiciji, već da ih, naprotiv, potpuno zaokuplja pitanje odnosa između tradicionalnih plemenskih kultura i stvaranja nacionalnih kultura, koje se reflektira u bavljenju teorijskim, ali i sasvim praktičnim pitanjima. Zaokuplja ih i gradnja vlastitog, osebnog književnog izraza, ne samo individualnog, već i prepoznatljivo afričkog, na razini uspostavljanja pisane književne tradicije. Ova se rješenja više ne traže u književnoj sublimaciji neke ideologije (crnaštva npr), već u otvorenom eksperimentiranju, nastojanju da se maksimalno otvore sve stvaralačke mogućnosti. Ovu bismo atmosferu mogli prikazati i ovako: u književnosti ne dominira više svijet sela (kojim su toliko zaokupljeni svi veliki afrički pisci, od Achebea do Ngugi Wa Thionga, u svojim prvim djelima), već svijet grada, koji predstavlja odraz različitih iskustava, naroda i tradicija, te različitih koncepcija i pogleda na svijet. Možda je afrički svijet upravo kroz iskustvo grada na putu da se riješi kompleksa utjecaja zapadnoevropske kulture. U svakom slučaju, on intenzivno ponire u samoga sebe, preispituje ili odbacuje uspostavljene vrijednosti i stvara nove.

To su pretpostavke od kojih možemo poći, ako želimo govoriti o našem stvarnom ili mogućem susretu s afričkom književnošću i kulturama. Odmah na početku valja napomenuti da je naša kulturna javnost malo zainteresirana za afrički svijet. U poslijeratnom periodu objavljeno je u Jugoslaviji šezdesetak knjiga afričke književnosti, od kojih su velika većina zbirke priča za djecu ili antologije poezije. Izbor iz moderne afričke poetske produkcije nešto je suvremeniji i adekvatniji, a što se proze tiče stanje je vrlo loše. Prijevodi suvremene afričke pripovjetke, koja je najvitalniji i najdinamičniji moderni prozni žanr u Afričkoj književnosti, pojave se povremeno, u ponekoj radio-emisiji. Od romanopisaca dva puta prevedeni su samo Amos Tutuola i Chinua Achebe (jednom na slovenački, jednom na hrvatskosrpski), obojica Nigerijci. Istočnoafrički i južnoafrički romanopisci za nas praktički ne postoje.⁵

»Ovakvo stanje svjedoči samo o jednom: informacije kojima izdavači (i ostali organizirani mediji) transfera kulturnih vrijednosti raspolazu, sporadične su i uglavnom ne dolaze iz same Afrike, niti su rezultat izbora koji se temelji na solidnijem poznavanju afričke književnosti (ili drugih umjetnosti). Pogled na ovako sačinjenu bibliografiju ostavlja utisak da se s afričkom književnošću susrećemo zato što moramo u svijetu koji sve više ima karakter planetarne cjeline. Stoga je potreba kontakata vezana već i uz činjenicu da naša kultura, okrenuta zemljama zapadne Evrope, uočava nastojanja zapadnoevropskih kultura da revaloriziraju svoje sudove o tekovinama afričkih kultura, da ih, odbacujući apsurdne i tragične zablude evropocentrizma, sagledaju u drugom svijetlu. One su na to spremnije nego mi, upravo zbog latentne ili otvorene tradicije kulturnog kontaktnosti s afričkim i, uopće, zemljama u razvoju. Iz naših dugih i često mučnih napora da ostvarimo vlastitu kulturnu emancipaciju i prezentiramo svijetu tekovine naših kultura, trebali bismo ipak izvući pouku da je daleko primjerenije i bolje ostvarivati neposredni nego posredni kulturni kontakt. Sudeći, dakle, po smislu uspostavljanja kulturnih veza i s obzirom na opću orijentaciju naše zemlje, postoje svi preduvjeti da na adekvatan način i kritički odabiramo sadržaje i djela koji bi zanimali našu kulturnu javnost. To, kako se obično kaže, vodi »širenju horizontata« i doprinosi izbjegavanju egzotike i nerazumljive mitologije Čini se, stoga, da se u nas ne radi ni o predrasudama, ni o odbojnosti naše publike — radi se, da tako kažem, o organizaciji transfera.

Ni naša, ni afrička kultura nisu, a vjerojatno ni neće biti u prilici da nameću svoje kulturne tekovine i vrijednosti drugim narodima i kulturama. To je, svakako, još jedan razlog za uspostavljanje ravnopravnog dijaloga koji obogaćuje i jednu i drugu stranu. Upoznavanje donosi relativiziranje vlastitih i drugih već poznatih vrijednosti. Ono sprečava tako čestu i tipičnu pogrešku automatskog prenošenja vlastitog pogleda na svijet, na druge, nama malo poznate svjetove, te sprečava da donosimo potpuno neprimjerene sudove o onome što saznamo.

Iz pretpostavki koje su spomenute treba, dakle, graditi vlastiti pristup afričkim kulturama i književnostima, imajući na umu da ni mi nismo u afričkim zemljama ništa bolje poznati. Dobar i neodređenoj želji da surađujemo trebalo bi pridružiti organiziranu akciju upoznavanja afričkih svjetova i kultura, između ostalog i preko umjetničkog stvaralaštva, konkretno — književnosti.

NAPOMENE:

¹ U mnogim afričkim plemenima narodni pjesnici ne ostaju anonimni, a u nekim (u Južnoj Africi najčešće) čak imaju i »zaštićena autorska prava« za izvođenje svojih djela.

² Vidi o tome Ngugi Wa Thiong, *Homecoming*, Heinemann, London 1975, str. 70.

³ Palaver, *Interviews with Five African Writers in Texas*, African & Afro-American Research Institute, Austin 1972, str. 49—50.

⁴ Prijevodi pripovijedaka zapravo su prijevodi prijevoda komercijalizirane i »ukrašene« dječje književnosti i ne omogućuju bilo kakav solidniji uvid u tradiciju narodne priče.

⁵ Vidi bibliografiju u nas objavljenih knjiga iz afričke književnosti od 1950. do 1969. *Književna smotra* 8/71, str. 21—22. Ako ovu bibliografiju nadopunimo onim što je objavljeno do 1977, možemo spomenuti još svega desetak naslova.